

Autor: Václav Jan

Před 140 lety se narodil Artur Brožek, první profesor genetiky na Karlově univerzitě.

V úvodu své knihy *Zušlechtění lidstva* (F. Topič, Praha, 1913) si klade otázku, *bylo-li by možno v budoucích generacích výběrem dobrých a vynikajících členů a zároveň vylučováním členů degenerovaných a chorých dosáhnouti zušlechtění lidu po stránce duševní i tělesné*. A odpovídá na ni celou knihou kladně. Uvědomuje si rozpory etiky přírodního výběru s náladami humanistických tendencí, kulturním vývojem i medicínským a sociálním pokrokem v západní společnosti, je však přesvědčen, že **pro zdraví národa, rasy a tělesnou a duševní sílu plemene je nezbytná cílená péče o zušlechtění a ozdravení lidu prostřednictvím eugeniky**.

Artur Brožek (30. 3. 1882 Třeboň – 8. 11. 1934 Praha) měl mimořádné vlohy pro matematiku a přírodní vědy, zaměřil se na genetiku, věnoval se variační statistice a problému dědičnosti, prosazoval užití matematiky v biologii, v roce 1927 se stal mimořádným a 1934 řádným profesorem. Jako pokračovatel J. G. Mendela bádával nejdříve v oblasti genetiky rostlin a zkoumal biologický pojem plemene. Proslul bastardačními pokusy na tisících exemplářích druhů kejkličky (*Mimulus*). Ale posléze, znepokojen sociálně-biologickými poměry, přešel ke studiu lidské dědičnosti a záhy se stal jedním z průkopníků české eugeniky. Jak stojí v jeho nekrologu v časopise *Anthropologie*, odborný respekt si vydobyl řadou vědeckých činů, počínaje tvorbou rozsáhlých rodopisných studií, zvláště rodu Pejšků na Sedlčansku, a konče ambiciózním plánem na sestavení „vlohového soupisu“ československého obyvatelstva.

Brožek akceptoval vliv prostředí s tím, že ovšem právě pro vrozené vady a nedostatky geneticky znevýhodnění jedinci nedokáží vzdorovat rušivým vlivům prostředí, které vedou k propuknutí tlumených vrozených faktorů, a dodává k tomu:

Prostředí pak, působící trvale rušivě ve smyslu přirozeného výběru, očišťuje společnost od slabých, ponechávajíc v ní toliko zdravá a silná individua snadno vzdorující. Omezí-li se však, anebo snad i zastaví vliv prostředí, tedy z hlediska biologického vliv přirozeného výběru, jenž choré a degenerované odstraňuje, počnou se pravděpodobně při zlepšených podmínkách zachovávat členové méně zdatní, kteří pak dále sňatky mezi sebou anebo sňatky se členy zdravými budou udržovat potomstvo zlých kvalit. I lze proto omezování přirozeného výběru, tohoto byť i krutého činitele vývojového, jež jest spojeno zpravidla s rozvojem kulturním, z hlediska rasové výchovy a hygieny považovati za hlavní zdroj degenerace rasy ve znacích tělesných i duševních vůbec.

Vycházel samozřejmě i z poznatků Darwinova bratrance Francise Galtona, od něhož pochází i samotný název eugenika, slova složeného z řeckého „eu“ – „dobrý“ a „genos“ – „zrození“.

Brožek patřil k zakladatelům České eugenické společnosti, ustanovené v Praze 2. května 1915, a stal se spolu s Jaroslavem Kříženeckým jejím prvním jednatelem. Hlavním iniciátorem hnutí byl lékař Ladislav Haškovec, který se stal také předsedou společnosti.

Na Haškovce s láskou vzpomíná ve svých legendárních, poněkud cimrmanovsky laděných pamětech slavný pražský psychiatr Vladimír Vondráček. Podle něj byl Haškovec typickým příkladem roztržitého profesora, sokratovského vzezření, jehož šíře zájmů a myšlenek mu nedovolovala zabývat se příliš starostmi všedního dne, takže v tom plně spoléhal na svou ženu, která doma vládla více než pevnou rukou. Vondráčkovy názory na eugenické aktivity přítele Haškovce jsou až úsměvně poplatné době vydání pamětí (vyšly v Praze ve třech dílech v letech 1977-88) – obával se prý, že při zavedení eugenických opatření nebudou již mrzáci, ani geniové, jenom samí „zdraví, průměrní maloměšťáci“ (sic!). Některé Vondráčkem naznačené kontexty ovšem zajímavě ilustrují dobové názory, včetně toho, kam až mohly sahát snahy o „plemennou hygienu“. Vondráček vzpomíná na svého kolegu z I. interní kliniky Karla Kleina, který měl plnou kvalifikaci na habilitaci, ale Haškovec spolu se svými kolegy jí hodlali zabránit, protože Klein byl Žid. Vondráček doslova cituje prof. Veselého: „Kdyby se Syllaba desetkrát po..., tak my mu Kleina habilitovat nebudeme.“ Míněn je ovšem prof. Ladislav Syllaba, přednosta kliniky, osobní lékař T. G. Masaryka a rovněž velmistr československé národní velkolóže Svobodných zednářů.

Česká eugenická společnost se zasazovala za biologickou kontrolu sociální politiky, včetně povolování sňatků na základě zkoumání genetických předpokladů snoubenců, a její členové otevřeli debatu o eugenických sterilizacích. Ostatně i prvorepublikový občanský zákoník obsahoval toto ustanovení: „Zuřiví, šílení, blbí a nedospělí nemohou platných smluv manželských činit. Nedostatek potřebných příjmů, dokázané nebo vůbec špatné mravy, nakažlivá nemoc aneb vada, která by byla manželství na závalu, to vše jsou právní důvody, by se odepřelo povolení manželství.“ Pro systematické uplatňování eugenické politiky ovšem v Masarykově republice nebyla vhodná atmosféra, a nestabilní mnohonárodnostní stát měl dost jiných, aktuálnějších problémů.

Vědom si toho, vyjadřuje se profesor Pelnář v roce 1919 v Časopise lékařův českých defenzivně: „Pro přítomnou potřebu se musíme omeziti na nejnutnější minimum eugeniky: zabrániti dalšímu zhoršování národa. Jedním z prostředků k tomu jest omeziti, ne-li zabrániti, aby neplodili děti lidé takových vlastností, o nichž je známo, že plodí potomstvo tělesně, duševně a mravně vadné.“

Sám Brožek byl přesvědčen, že nejmírnějšími eugenickými ochrannými opatřeními jsou konzultace snoubenců s lékaři před uzavřením sňatku. Pokud by tato dobrovolná opatření nedostačovala, měl by stát občany z hlediska „plemenné hygieny“ nebezpečné izolovat a zbavit je práva na uzavření sňatku. V krajním případě má pak podle něj společnost *právo ke své ochraně provádět sterilizace u zločinců, idiotů, slabomyslných, šílených, epileptiků a osob mravně či pohlavně degenerovaných*. Odvolává se přitom na praxi v mnoha státech Unie.

Jestliže lze rozlišit na začátku 20. století jednotlivé okruhy eugeniků, pak Brožek patřil k těm radikálnějším, vyznávajícím selekcionismus. Ten vycházel hlavně z anglo-americké školy. Brožek během studijní cesty do USA v polovině dvacátých let pracoval také v Galtonově eugenické laboratoři, poznal zblízka biologické základy i právní praxi americké eugeniky, a vyjadřuje se o nich obdivně. Eugenika byla v této době v podstatě na vrcholu popularity. V anglosaských zemích se začalo hojně používat jméno Eugen – dobře narozený, urozený. Selekcionisté hodlali zdravé jádro společnosti očistit od nežádoucích jedinců, v plném respektu k zákonu přírodního výběru. Na základě eugenických zákonů bylo v první polovině 20. století sterilizováno více než 50 000 Američanů.

Česká eugenická společnost určila pro nejzákladnější dělení tři kategorie občanů: První se skládá z lidí platných a řádných. Druhou skupinu tvoří ti, kteří využívají výhod a péče, ale sami společnosti ničím neprospívají. Občané poslední kategorie pak společnost přímo ohrožují, jsou to asociálové, zločinci a choromyslní jedinci s nebezpečným chováním.

Jestliže Brožkova kniha je stěžejním dílem počátků eugenických snah v českém prostředí, za první vlaštovku na tomto poli lze považovat práci sociologa Břetislava Foustky „Slabí v lidské společnosti“. Ta vyšla už v roce 1904 a má více než výmluvný podtitul „Ideály humanitní a degenerace národů“, z něhož je zřejmé, na co (a na koho) bezprostředně reaguje. Foustka upozorňoval na řadu degeneračních faktorů, způsobujících ve společnosti nárůst duševních onemocnění a kriminality.

Průkopníci eugeniky trvali na nutnosti potírání degeneračních vlivů, kam byla ovšem řazena např. i homosexualita. Haškovec prohlásil, že homosexualita jako projev degenerační představuje mimořádné nebezpečí pro jakýkoliv národ, zvláště malý a ohrožený. Prosazoval tvorbu účinných profylaktických opatření, spočívajících jednak v pohlavní a hygienické osvětě, jednak v účinné segregaci nebezpečných úchylek a v jejich léčení, a to v izolaci od společnosti.

Brožek prováděl rozsáhlé výzkumy dětí v „Ernestinu“ (původně „Ústav idiotů Jednoty paní sv. Anny v Praze“), jehož ředitel MUDr. Karel Herfort vydával v letech 1925-1937 časopis Úchylná mládež. I na základě těchto výzkumů Brožek ostře kritizuje nezodpovědnost jedinců, kteří i

přes svou chorobu, alkoholismus či dědičná zatížení vstupují do svazku se zdravými osobami a plodí potomstvo, a volá po zavedení prohibičních opatření, jimiž by se vliv lidí zhoubných a degenerovaných na potomstvo zamezil. Pokud nepomohou mírná opatření, potom:

Bylo by možno členy společnosti nebezpečné, z hledisek plemenné hygieny, jako šílené, hluchoněmé, idioty a lidi vůbec mravně zchátralé, izolovati po tak dlouho, dokud trvá jejich schopnost rozpleměňovací.

Biologické poznatky ovlivňovaly a spoluformovaly na začátku minulého století názory širokého okruhu filozofů, sociologů, psychologů i politiků, jejichž postoje se teoreticky prolínaly se snahami biologů a lékařů. Přes často rozdílná myšlenková východiska a nejednotné představy o praktickém řešení problému je spojovala obava o zdravý mentální a tělesný vývoj národa v době sílícího vlivu pokrokařství a humanismu.

Z řady zajímavých osobností jmenujme alespoň několik málo: Genetik Vladislav Růžička zastával teorii epigenetické dědičnosti. Biolog Bohumil Krajník studoval vztahy mezi fyzickou podobou a psychickými a mentálními schopnostmi, antropolog Jindřich Matiegka se zabýval výzkumem fyzických rozdílů mezi rasami nebo odchylek od normálního tělesného vzrůstu a jiných tělesných anomálií. Patří sem zapomenutý propagátor biosociologie Jan Dušek i věhlasný mykolog Josef Velenovský, vyhraněný antisemita, či filozof Ferdinand Pelikán, zakladatel časopisu „Ruch filozofický“. V této době také začal „český Nietzsche“ Lev Borský formulovat své zásady biopolitiky, shrnuté v pozdější práci „Vůdcové lidstva a jeho svůdci“ (1934). Lékař František Šamberger shrnul své celoživotní úvahy do rozsáhlé práce „Má biogenetická teorie“, vydané až v Protektorátu.

Některé teorie těchto osobností však patří spíše už do oblasti metafyzické až spiritualistické.

Celé toto mohutné myšlenkové hnutí, sledující cíl „zušlechtění národa“ (příp. „rasy“, „plemene“ či „lidstva“), definitivně vymizelo v českomoravském prostoru po únoru 48, a jen s mírným zpožděním pak odumřelo i v západní Evropě a v USA, vesměs z důvodů nikoli vědeckých, ale politických. V obou případech byl de facto příčinou nástup marxismu, pouze na Západě s předponou „neo“.

Petr Bakalář (Tabu v sociálních vědách, Praha, 2003) zmiňuje Pearsona, který připisuje vinu za odmítnutí eugeniky v západní společnosti židovským levicovým intelektuálům, jako jsou F. Boaz, S. J. Gould, L. Kamin, R. Lewontin a S. Rose. Kritický byl podle něj rok 1969, kdy Americká eugenická společnost ukončila vydávání časopisu *Eugenics Quarterly*. Samozřejmě stěžejní argumentační zbraň je zde obdobná jako v jiných bitvách moderního „kulturkampfu“, jak právě Bakalář dobře vystihuje: „Odmítání eugeniky se organizuje kolem pocitů emocionální averze, které nejsou podpořeny racionálními argumenty (viz Auschwitz-komplex).“

Vraťme se ještě k názorům Artura Brožka.

Kulturní prostředí dle něho *vloh pro vlastnosti duševní i tělesné ani nevytváří, ani neničí, nýbrž již přítomné základy, i když jsou sebe slabší neb utajené, buď podporuje a ustaluje, nebo zeslabuje a zadržuje*. Mravní, sociální a rozumové pudy *kvalitní*, jako je smysl pro čest, ctižádost, pohlavní stud, mravnost, považuje za vlohy o slabých základech, které se mohou plně rozvinout pouze pod vlivem kulturně příznivého prostředí, a pak mohou zatlačit i přirozené silné pudy individuální, aby jednoznačně nedominovaly: zejména pud po sebezachování a rozmnožování; teprve potom vzniká osobnost úplná – mravní, schopná sebeobětování pro vlast, vědu či víru, askeze, celibátu či altruismu. Kde však jednotlivci tyto vrozené slabé základy chybí, tam je veškerá rozumová i citová výchova marná:

Při vrozeném tuláctví, náklonnosti ke krádeži, při zločinných a perversních mániích, při vzdorovitosti, necitelnosti, svéhlavosti, lhavosti, a jiných podobných chybách jest veškeré úsilí výchovy o nápravu marné. To doloženo jest nejen četnými příklady a zkušeností každého jednotlivce, ale i statistikami a rodokmeny tuláků, vrahů, surovců, zločinců, prostitutek a jiných podobných rušivých zjevů asociálních.

Už Platón formuloval tu nejprostší pravdu: „Je potřeba, aby nejlepší muži obcovali s nejlepšími ženami co nejčastěji, kdežto nejhorší muži s nejhoršími ženami naopak, a děti oněch mají býti vychovávány, těchto však ne, má-li být chov co nejdokonalejší.“ (Ústava, 459d)

Mnoho vědců a politiků přemýšlelo před sto lety o vývoji společnosti v nietzscheánském duchu, lapidárně vyjádřeném otázkou „jak si mohli vzestupující nechat vnutit ideály sestupujících“? Nebezpečí vlivu „sestupujících“ nikdo nezpochybňoval, spory se vedly pouze o míře a způsobu jejich eliminace. Dnes jsou titíž hybnou silou revoluce a teoretici Frankfurtské školy je neváhají konkrétně pojmenovat. A tak se „homosexuálové“, „odcizení“, „asociálové“ (Marcuse), nebo „skupiny, jež stojí v dějinách na okraji dění, včetně mnoha zločinců“ (Gramsci) stali postupně novou privilegovanou třídou, aby realizovali ono úplné zpřetrhání vazeb s kontinuitou represivní minulosti, s níž nesmí existovat žádná genetická nebo strukturální souvislost, protože „osvobození vyžaduje nejprve revolucionizaci naší struktury pudů“ (Marcuse: Rede in Korčula, Vídeň, 1968).

A sám Artur Brožek jako by to shovívavě komentoval z hlubin času:

... tyto snahy eugenické, které v počátcích projevují i rasy tzv. inferiorní, často polodivoké, a to skryté v různých zvycích a příkazech náboženských a lidových, právě tak jako plemena stojící vedle nich na výši kulturní vyspělosti, zůstaly právě u těchto vysoce inteligentních ras mnohdy v opovržení anebo i zapomenutí, a pak ovšem i bez vývojového vlivu...